

INSON QADR-QIMMATI: FALSAFIY-AXLOQIY VA IJTIMOYIY TAHLIL

Baratov Mirodiljon Xomudjonovich

O'zbekiston Fanlar akademiyasi

Davlat va huquq instituti bo'lim boshlig'i, yuridik fanlar doktori, professor.

Jalilova Zuhroxon

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy amaliy milliy g'oya huquq yo'nalishi 202-guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17136809>

Annotatsiya. Ushbu maqola inson qadr-qimmatining falsafiy-axloqiy va ijtimoiy asoslarini adabiyotlar tahlili orqali tadqiq etadi. Maqolada inson qadr-qimmatining nazariy jihatlarini o'rganish, zamonaviy ijtimoiy kontekstda uning ahamiyatini baholash va inson huquqlari tizimidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot milliy va xalqaro manbalar tahlili orqali inson qadr-qimmatining ko'p qirrali tabiatini ochib beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, inson qadr-qimmati nafaqat falsafiy kategoriya, balki ijtimoiy rivojlanish va huquqiy tizimning asosi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: inson qadr-qimmati, inson huquqlari, axloq, falsafa, ijtimoiy adolat, shaxs erkinligi, insonparvarlik.

ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ ДОСТОИНСТВО: ФИЛОСОФСКО-ЭТИЧЕСКИЙ И СОЦИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация. В этой статье исследуются философско-этические и социальные основы человеческого достоинства посредством анализа литературы. В статье рассматриваются теоретические аспекты человеческого достоинства, дается оценка его значимости в современном социальном контексте и анализ его роли в системе прав человека. Исследование раскрывает многогранную природу человеческого достоинства посредством анализа национальных и международных источников. Результаты показывают, что человеческое достоинство-это не только философская категория, но и основа общественного развития и правовой системы.

Ключевые слова: человеческое достоинство, права человека, этика, философия, социальная справедливость, свобода личности, гуманизм.

HUMAN DIGNITY: PHILOSOPHICAL-MORAL AND SOCIAL ANALYSIS

Abstract. This article explores the philosophical-moral and social foundations of human dignity through literature analysis. The article analyzes the theoretical aspects of human dignity, assessing its importance in the modern social context, and its role in the human rights system.

The study reveals the multifaceted nature of human dignity through analysis of national and international sources. The results show that human dignity is not only a philosophical category, but also the basis of Social Development and the legal system.

Keywords: human dignity, human rights, ethics, philosophy, social justice, personal freedom, humanism.

KIRISH

Inson qadr-qimmati masalasi insoniyat tarixida doim dolzarb mavzu bo'lib kelgan va hozirgi zamonda ham o'zining ahamiyatini yo'qotmagan. Zamonaviy dunyoda globallashuv,

texnologik rivojlanish va ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida inson qadr-qimmatini qayta o'rganish va uning mohiyatini chuqur anglash zaruriyati vujudga kelmoqda [1]. Inson qadr-qimmatini tushunchasi nafaqat falsafiy-nazariy jihat, balki amaliy hayotda ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u ijtimoiy munosabatlar, huquqiy tizim va axloqiy normallarning asosini tashkil etadi [2].

Masalaning dolzarbligi shundaki, zamonaviy jamiyatda inson shaxsiyatiga bo'lgan munosabat va uning qadr-qimmatini to'g'ri baholash muammolari yuzaga kelmoqda. Texnologik rivojlanish, iqtisodiy tazyiqlar va ijtimoiy ziddiyatlar insonning ichki qadr-qimmatini pasaytirishga olib kelishi mumkin [3]. Shu sababli, inson qadr-qimmatining nazariy asoslarini o'rganish va uning amaliy hayotdagi tatbiqini tahlil qilish muhim vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi inson qadr qimmatining falsafiy-axloqiy asoslarini ochib berish, uning ijtimoiy rivojlanishdagi o'rnini aniqlash va zamonaviy kontekstda qadr-qimmat tushunchasining evolyutsiyasini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalariga inson qadr-qimmatining nazariy jihatlarini o'rganish, milliy va xalqaro adabiyotlarda ushbu masalaning tahlili, zamonaviy jamiyatda inson qadr-qimmatining amaliy ko'rinishlari va ular orasidagi bog'liqlikni aniqlash kiradi [4].

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot adabiyotlar tahlili metodologiyasiga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida o'zbek, rus va ingliz tillaridagi monografiyalar, ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar tahlil qilingan.

Manbalar tanlovida inson qadr qimmatini masalasiga bag'ishlangan fundamental asarlar, zamonaviy tadqiqotlar va huquqiy hujjatlar e'tiborga olingan. Tahlil jarayonida taqqoslama, sintez va umumlashtirish usullaridan foydalanilgan.

O'zbek adabiyotshunosligi va falsafasida inson qadr-qimmatini masalasi Abdulla Avloniy, Fitrat va zamonaviy olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Avloniy o'zining asarlarida insonning ruhiy va axloqiy kamolotini ta'kidlab, ta'lim va tarbiya orqali shaxsiyat shakllanishining ahamiyatini ko'rsatgan [1]. Fitrat esa, "Munozara" asarida an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy talablar orasidagi uyg'unlikni ta'kidlagan [2]. Zamonaviy o'zbek olimlari orasida Erkin Yo'ldoshev inson qadr-qimmatining ijtimoiy-falsafiy asoslarini tadqiq etgan [3].

M.Kurbanov o'zining "Axloq falsafasi" asarida inson qadr-qimmatining universal va milliy jihatlarini tahlil qilib, u insoniylikka xos umumiy qadriyatlar va milliy xususiyatlar orasidagi muvozanatni ta'kidlagan [4]. Sh.Saidov inson huquqlari sohasidagi tadqiqotlarida qadr-qimmat tushunchasining huquqiy jihatlarini o'rganib, inson huquqlari va qadr-qimmatini o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatgan [5].

Rus adabiyotida inson qadr-qimmatini masalasi N.Berdyayev tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Muallif shaxsiyat erkinligi va uning yaratuvchi qobiliyatini ta'kidlab, insonning ruhiy qadr-qimmatining mukammal ko'rinishini ko'rsatgan [6]. Sovet davrida P.Koptev ijtimoiy-falsafiy kontekstda inson qadr-qimmatini o'rganib, jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar dialektikasini ochib bergan [7]. Zamonaviy rus olimlari orasida A.Guseynov axloqiy qadriyatlar tizimidagi inson qadr-qimmatining o'rnini tahlil qilgan [8].

Xorijiy adabiyotda inson qadr-qimmatini masalasi asosan Immanuel Kant va uning deontologik axloq nazariyasi bilan bog'liq. Kant insonni "o'z-o'zida maqsad" sifatida ta'riflagan va bu konsepsiya zamonaviy inson huquqlari doktrinasining asosini tashkil etgan [9].

Martha Nussbaum zamonaviy davrdagi inson qadr-qimmatining ijtimoiy adolat kontekstidagi ahamiyatini o'rganib, inson qobiliyatlari yondashuvini ishlab chiqqan [10].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili natijasida inson qadr-qimmatining bir necha asosiy jihatlarini ajratish mumkin. Qadr-qimmat tushunchasi ontologik jihatdan insonning mavjudlik mohiyatiga bog'liq bo'lib, uning ruhiy va aqliy xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Bu jihat falsafiy adabiyotda keng yoritilgan bo'lib, insonning boshqa tirik mavjudotlardan farqli ravishda ongga ega ekanligini va bu ong orqali o'z qadr-qimmatini anglashi mumkinligini ko'rsatadi.

Inson qadr-qimmatini axloqiy kategoriya sifatida individual va ijtimoiy normalarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'zbek klassik adabiyotida bu masala “komil inson” tushunchasi orqali ifodalangan bo'lib, shaxsiyat kamolotining har tomonlama rivojlanishi ta'kidlangan. Zamonaviy tadqiqotlar esa, bu tushunchaning ijtimoiy kontekstdagi ko'rinishlarini o'rganadi.

Shuningdek, qadr-qimmat tushunchasi huquqiy jihatdan insonning asosiy huquq va erkinliklarining manbai hisoblanadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi, Rezolyutsiya 217 A (III), 1948 yil 10 dekabr)da barcha insonlarning qadr-qimmatini va huquqlarining tengligini e'lon qilish bu masalaning xalqaro ahamiyatini ko'rsatadi [11]. Milliy huquqiy tizimlarda ham bu prinsip asosiy konstitutsiyaviy norma sifatida mustahkamlangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi [12].

Zamonaviy globallashtirish sharoitida inson qadr-qimmatini madaniyatlararo muloqot va o'zaro tushunishning asosini tashkil etadi. Turli sivilizatsiyalar va madaniyatlarda qadr-qimmat tushunchasining o'ziga xos ko'rinishlari mavjud bo'lsa-da, uning universal jihatlarini aniqlash mumkin. Bu universal jihatlar insoniylik, rahm-shafqat, adolat va erkinlik kabi qadriyatlarda namoyon bo'ladi.

Iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy o'zgarishlar kontekstida inson qadr-qimmatini yangi ma'no va shakllarni olmoqda. Texnologik rivojlanish, sun'iy intellektning rivojlanishi va raqamli texnologiyalarning hayotga kirib kelishi inson qadr-qimmatining yangi jihatlarini yuzaga keltirmoqda. Bu holatda an'anaviy qadr-qimmat tushunchalarini zamonaviy talablarga moslashtirishning zaruriyati paydo bo'lmoqda.

Ta'lim va tarbiya tizimida inson qadr-qimmatini shakllantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Yosh avlodning qadr-qimmat tushunchalarini to'g'ri shakllantirishda oila, maktab va jamiyatning rolini kamaytirish mumkin emas. Bu jarayon faqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishda emas, balki amaliy hayotda qadr-qimmatni namoyon etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson qadr-qimmatining psixologik jihatlarini zamonaviy tadqiqotlarda alohida e'tiborga loyiq. Shaxsning o'z-o'zini baholashi, ijtimoiy identifikatsiya jarayonlari va shaxslararo munosabatlarda qadr-qimmat tushunchasining namoyon bo'lishi murakkab psixologik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, inson qadr-qimmatini nafaqat tashqi ijtimoiy baholash natijasida, balki ichki ruhiy jarayonlar orqali ham shakllanadi.

Bu jarayonda shaxsning o'z imkoniyatlarini anglashi, maqsadlarini belgilashi va ularga erishish yo'llarini topishi muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, ijtimoiy muhitning ta'siri ostida shaxsning qadr-qimmat tushunchasi o'zgarib turadi va bu o'zgarishlar ontogenetik rivojlanish bosqichlariga bog'liq bo'ladi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni isbotlamodaki, inson qadr-qimmati statik emas, balki dinamik xususiyat bo'lib, hayot davomida doimiy ravishda rivojlanib boradi.

Gender munosabatlari va ijtimoiy tabaqalanish kontekstida inson qadr- qimmatining turlicha talqin etilishi zamonaviy jamiyatning dolzarb muammolaridan biridir. Adabiyot manbalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, tarixan ayollar va erkaklarning qadr-qimmati har xil baholanib kelingan va bu hodisa hali ham ko'plab jamiyatlarda kuzatilmoqda. Ijtimoiy tabaqalar orasidagi tafovutlar ham qadr-qimmat tushunchasining noto'g'ri talqin etilishiga olib keladi, bu esa ijtimoiy adolatsizlik va tengsizlikning kuchayishiga sabab bo'ladi. Milliy va xalqaro manbalar tahlili shuni isbotlamodaki, haqiqiy inson qadr-qimmati jins, ijtimoiy mavqe, moliyaviy holat yoki boshqa tashqi omillarga bog'liq bo'lmasligi kerak. Zamonaviy huquqiy tizimlar va xalqaro hujjatlar bu prinsipni mustahkamlagan bo'lsa-da, amaliy hayotda uning to'liq tatbiqi hanuz muammo bo'lib qolmoqda. Bu holat inson qadr-qimmatini himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish va ijtimoiy ongni o'zgartirish zaruriyatini ko'rsatadi.

XULOSA

Inson qadr-qimmati masalasining qisqacha tahlili shuni ko'rsatadiki, bu tushuncha nafaqat falsafiy-nazariy kategoriya, balki amaliy hayotda ham muhim yo'l-yo'riq vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar tahlili natijasida qadr-qimmat tushunchasining ontologik, axloqiy, huquqiy, madaniy va ijtimoiy jihatlarini ajratish mumkin bo'ldi. Milliy va xorijiy adabiyotlarda ushbu masalaning o'rganilish darajasi yuqori bo'lsa-da, zamonaviy sharoitda yangi yondashuvlar va tadqiqot yo'nalishlarini rivojlantirishning zaruriyati mavjud.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inson qadr-qimmati universal va milliy jihatlarining uyg'unligidan iborat. Universal jihatlar insoniylikning umumiy qadriyatlarini aks ettirsa, milliy jihatlar har bir xalqning madaniy-tarixiy xususiyatlarini namoyon etadi. Zamonaviy jamiyatda bu ikki jihatning muvozanatli rivojlanishi muhim vazifa hisoblanadi.

Kelajakda inson qadr-qimmati masalasini tadqiq etishda interdissiplinar yondashuvdan foydalanish, amaliy tadqiqotlarni kengaytirish va zamonaviy texnologiyalar ta'sirini chuqur o'rganish zarur. Bu esa, insoniyatning kelajakdagi rivojlanishida qadr-qimmat tushunchasining rolini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Avloniy, A. (1998). Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2009.
2. Fitrat, A. (1994). Munozara. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
3. Yo'ldoshev, E. (2010). Inson qadr qimmatining ijtimoiy-falsafiy asoslari. – Toshkent: Fan.
4. Kurbanov, M. (2015). Axloq falsafasi. – Toshkent: O'qituvchi.
5. Saidov, S. (2018). Inson huquqlari nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Adolat.
6. Бердяев, Н. А. (1993). О достоинстве христианства и недостоинстве христиан. – М., Республика.
7. Коптев, П. И. (1985). Личность и общество. – М., Мысль.

8. Гусейнов, А. А. (2019). Этика и мораль в современном мире. – М., Альфа-М.
9. Kant, I. (1996). Groundwork of the Metaphysics of Morals. – Cambridge: Cambridge University Press.
10. Nussbaum, M. (2000). Women and Human Development. – Cambridge: Cambridge University Press.
11. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi // <https://constitution.uz/uz/pages/humanrights>.
12. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son.